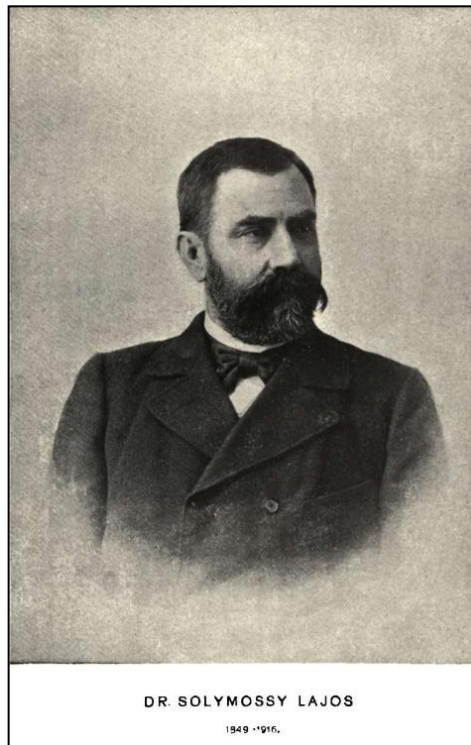

Balázs Árpád
Orbán Balázs szülőföldjén
(IV.)

Főreál

Muroknak becéztük sokáig, mert mezőgazdasági iskola volt egykor, a mai Eötvös József Szakközépiskola. Sokan nem tudják, hogy ez volt valamikor a híres főreál. Mi tagadás, kevés szó esik mostanában az egykor szebb napokat is megélt székelyudvarhelyi m. kir. állami főreáliskoláról, pedig ennek a patinás épületnek tanári kara és diákjai valamikor messze híresek voltak a Kárpát-medencében.

Magát az új épületet 1893. május 1-jén avatták fel, a város és a vidék akkori előkelőségének jelenlétében. A kormányt Udvarhelymegye főispánja, dr. Török Albert képviselte. Az országgyűlési képviselők közül ott volt Ugron Gábor és László Mihály. Dr. Vajda Emil tanár ez alkalomra indulót szerzett, melyet az iskolai fiatalság zenekara adott elő, míg Koronczy Imre tanár alkalmi költeményt írt. A termet, hol a fölavatás ünnepe zajlott, Fankovich Gyula rajzta-

---

---

nár festményei díszítették: a királyné, Eötvös br. és Csáky gr. miniszterek, Dániel Gábor nyug. főispán és Török Albert dr. udvarhelymegyei főispán arcképét láthatta az ünneplő vendégsereg. A hivatalos ünnepséget követően a Budapest szálló dísztermében koccintottak az iskola sikerére. A lélekemelő ünnep sikerében mind a tanártestületnek, mind az iskola igazgatójának, dr. Solymossy Lajosnak nagy érdemei voltak. A tanári kar kiválóságai közé tartozott dr. Vajda Emil, aki elsőként írta meg Kossuth Lajos életének történetét, bemutatva életrajzát, családja eredetét, politikai pályafutását itthon, és a száműzetésben, aki maga személyesen is meglátogatta őt száműzetésében dr. Ráckövy Samu barátjának társaságában. Az ő nevéhez fűződik a szabadságharc másik ikonjának, Komárom védőjének, Klapka György tábornok életének a megörökítése is. Már akkor reagált levélben a nagy eseményre Klapka György tábornok Párisban élő fia dr. Vajda Emil székelyudvarhelyi állami főreáliskolai tanárnak, aki „Komárom hőse” című művének egyik példányát küldte el Klapka családjának.

Szabó Dezső

Klapka fiának levele így hangzik: „Uram! Éppen most kaptam meg az ön szép könyvét s nem vagyok képes kifejezni, mennyire hálás vagyok érte s hogy mennyire megindított az a hódoló érzés, melyet ön drága atyám iránt tanúsít. Magyarország mindig legfőbb tárgya volt szeretetének, s mily boldog lenne, ha látná, hogy most már minden magyar igazat ad neki. Biztosíthatom önt, uram, hogy gyermekei szívvel-lélekkel magyarok s életük egyik legnagyobb csalódása abban rejlik, hogy ezt eddig be nem bizonyíthatták. Még egyszer legyen meggyőződve, uram, őszinte hálaérzetemről s fogadja tisztelő üdvözetem kifejezését. Páris, 1893. december 17-én. 2p. Rue Guillaume Tell. Klapka György.”

Egy másik kedves történet, amiről szintén sokan nem tudnak, hogy a főreál iskola diákjait Jókai Mór és Blaha Lujza, amikor Budapesten jártak, külön-külön megvendégelték. A negyven tagú csapat, a főreáliskola tarka uniformisába bujtatott széles székelő fiúk, tanáruk, dr. Vajda Emil vezetésével tisztelegtek a regényírónál és Blahánénál, akiket addig még soha sem láttak. Jókai saját kezű aláírásával ellátott arcképeket osztogatott nekik emlékül. Vajon maradt-e meg bár egy példány belőle? Blaháné pedig elénekelt nekik néhány nótát s mindegyik fiúnak ajándékozott valamilyen emléktárgyat.

A nagyszerű rajztanár neve is ide kívánczok, akit Fankovich Gyulának hívtak. Ő készítette el Kossuth Lajos részére a város megbízásából a díszpolgári díszoklevelet. Ahogy a korabeli lapok írják: a színes, szép kivitelű díszpolgári oklevél elkészítésére Fankovich Gyula főreáliskolai tanárt kérték fel. Az oklevélről nem maradt fenn fénykép, de leírásból tudjuk, miként nézett ki: „A kalligrafikus írású szöveget dús renaissance-stilű keret foglalja be. Felül címerek, angyalok s egy láncából felszabadult jobbágy láthatók, alul a város panorámája tűnik fel kékes reggeli ködben. A képnek keretét a vidék egyik speciális növénye, a páfrány képezi.” Az ő rajzainak köszönhetően tudjuk, miként nézett ki a vargyasi és az olaszteleki kastély 1892-ben. A Szejkefürdőről készült rajza után készül el Morelli Gusztáv közismert fametszete a fürdőtelepről, a kép segítségével így megismerhettük, hogy milyen lehetett a 19. században Orbán Balázs birtoka.

Írásomból nem hagyhatom ki Szabó Dezső író nevét sem, aki négy évig szintén ennek az iskolának volt a tanára. Aki ellen akkor a kultuszminiszter fegyelmi eljárást indított, mert a tanárkongresszust megelőzően társaihoz intézett fölhívásában a többi közt ezt írta: „Éhes gyomorral nem lehet a Himnuszt énekelni.” A miniszter Szabó Dezsőt állásától felfüggesztette és illetményeit egyharmadra redukálta és elhelyezték Udvarhelyről.

Nyirő József portréjához

Sok mindent mondanak róla, de valamit azért elhallgatnak, hogy létezik olyan román ügyészségi hivatalos határozat, amely világosan kimondja: semmilyen terhelő adat az íróra vonatkozóan nincs. Átkutattak mindent, de nem találtak semmit. Hogy mi mindennel próbálták besározni, most hadd ne soroljam. Itt a határozat román nyelvű szövege, azoknak, akik Nyirő hallatán kígyót, békát kiabálnak: „Din adresa Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” rezultă că institutul nu deține documente din care se rezultă că numitul Nyirő József a fost condamnat de vreo instanță judecătorească română sau străină pentru comiterea infracțiunii privind fascismul, rasismul sau infracțiunii contra păcii și omeniirii ori crime de război sau crimă contra umanității.” („Az Elie Wiesel Országos Holokausztkutató Intézet nem rendelkezik olyan dokumentumokkal, melyek nevezett Nyirő Józsefről azt bizonyítanák, hogy bármely román vagy nemzetközi bíróság elítélte volna fasizmus, rasszizmus vagy emberiség elleni bűntett vádjában.”) Tiszta és világos, erről beszélek. Nyirő Józsefet 1945-ben Magyarországon sem nyilvánították háborús és népellenes bűnösnek. A végtisztesség megilletné, mint Isten bármelyik gyermekét. Nagy író volt, és ma is él műveiben.

Nyirő nem rideg

Nem véletlen, hogy egy megtévesztő fényképet is terjesztenek róla — az író valós portréja helyett —, hiszen a másik egy eléggé rideg, szomorkás, megtört arcképet ábrázol. A hamis fénykép nem Nyirő József írot mutatja, hanem Rideg Sándor (1903–1966) Kossuth- és József Attila-díjas magyar írot. Ez az ismeretlen „Nyirő portré” a Székelyudvarhelyre tervezett temetési huzavona alkalmából került világhálós közforgalomba és azóta is járja világkörüli útját. Rideg Sándor sem ismeretlen számunkra, legismertebb műve az *Indul a bakterház*, az író első regénye, 1939-ben jelent meg, amely sikertörténet lett. A regény alapján filmet is készítettek 1979-ben azonos címmel, a magyar vígjátéknak 1980-ban volt a bemutatója.

Nem árt tudni, hogy a bakter szerepét eredetileg az erdélyi születésű Bencze Ferenc játszotta volna, ő azonban betegség miatt nem vállalta el, így az utolsó pillanatban kapta meg Koltai Róbert. Mindezt azért írom le, hogy legyünk körültekintőbbek az igazi Nyirő portré kiválasztásánál.

Család és ház

Valamikor a szombatfalvi részen a Hunyadi utcához tartozott a Toroczkai Wigand Ede stílusban épült ház, az emberek már akkoriban is csodájára jártak a székely kúriának. A földszinten volt kettős megosztásban az ebédlő, illetve az író dolgozószobája, könyvtára, de ha dolgozott, akkor az emeletre vonult vissza.

A szobák falain a legnevesebb erdélyi képzőművészek és festők, Kós Károly, Bánffy Miklós gróf és Haáz F. Rudolf munkáit csodálhatta a vendég. Földszinten a konyha Ilona asszony „birtoka” volt, a víz a padlástérben elhelyezett nagy

tartályból szaladt lefelé, a világítást villanyáram biztosította. Ha kiment a biztosíték, maga az író javította meg. Az emeleten gyermekeinek, Rékának, Csabának és Ildikónak volt a székely ihletésű szobájába. Majdnem elfelejtettem a Kusza névre hallgató házőrzőt a felsorolásból. A székely kapu hiányzik, fenyédi vagy kadicfalvi faragómesterre várt az elkészítése, de a háború sok mindent elsodort.

Nyirő virtusból lett író, virtusból volt éveken keresztül molnár, mert a székely ember életében mindennél fontosabb a virtus. Ő viszont tetőtől talpig székely volt. Tagja volt a Székely Dalegyletnek, a színjátszó csoportnak, ő maga volt rendezője a *Júlia szép leány* balladajátéknak, a díszleteket lelki jó barátja, Haáz F. Rezső tervezte, festette. Előfordult, hogy egyszerre játszott Ildikó leányával az udvarhelyi színpadon, akit tündéerkének becézett.

Uz Bence

Eredeti modellje Varságon született, fent a havasokban, Pál Sári Dénes volt, aki a Bagzos nevű tanyán élt. Uz Bence, az utászból havasi pásztorrá lett furfangos észjárású székely első kiadása 1933-ban a szerző kiadásában jelent meg, Haáz F. Rezső címlaprajzával. Magánál az írónál volt kapható. Film is készült a

regényből, Jávor Pálnak jutott a főszerep, Nyirő ajánlására a kézdivásárhelyi születésű Tompa Sándort (Pufit) is szerződtetik. A film számtalan helyen mutatja be a székely ember furfangosságát, és az élethez, a nagyvilághoz való hozzáállását, a siker nem maradt el.

CORSO

Május 18—21. Csütörtöktől—vasárnapig.

Nyirő regénye magyar filmen

UZ BENCE

A furfangos székely legény: **Jávor Pál.**

Pajtása Kántor úr: **A medve.**

Előadások kezdete hétköznap d. u. $\frac{1}{4}$ 7 és $\frac{1}{4}$ 9,
vasár- és ünnepnap d. u. 3, 5, 7 és 9 órakor.

Telefon: 11-33.

A magyar filmgyártás remekbe szabott mesterműveként emlegetik, a világhírű góbéhumor, a küzdő és mosolygó székely nép filmje az Uz Bence, hirdetik a korabeli lapok. Hargitafürdőn menedékházat neveznek el a főhősről. Az Uz Bence menedékház 1345 m tengerszint feletti magasságban található.

Nyirő József híres regényalakjáról elnevezett menedékház építését 1940-ben határozta el az Erdélyi Kárpát Egyesület Csík széki osztálya, terveit Schmidt József építészmérnök készítette. Az adományokkal és kétkezi munkával támogatott turisztaszállót 1942-ben avatták fel. Uz Bence a székely megmaradás jelképe.

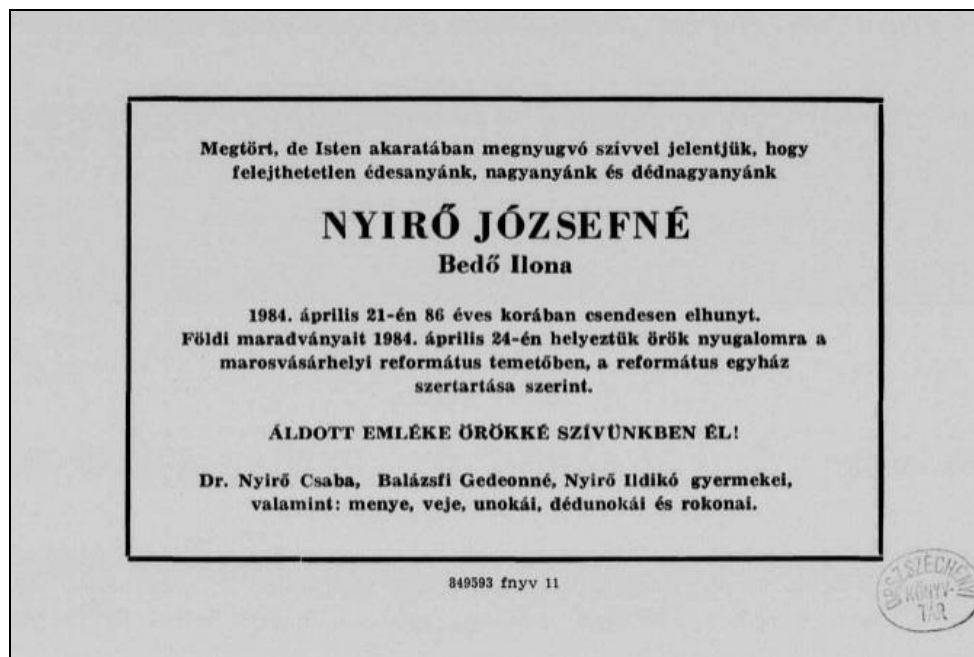
Ilona asszony, donna Helena

Bedő Ilona tanítónő a marosvásárhelyi református temetőben alussza örök álmát, Nyirő József író halálos ágyán is aggódik feleségéért, ezért utolsó írásában arra kéri a túlélőket: „— Ha azonban mégis úgy fordulna, hogy elesem a harcban, kérlek téged népem, hogy ne feledkezzél el szegény, öreg, árva, elha-

---

gyott donna Helenáról, aki infinitívusban beszéli a spanyol nyelvet, és utánam is küldjetelek egy kurta, futó Miatyánkot!”

Nyiró, ha tréfálkozott feleségével, nem felejtette el megjegyezni, „Ilus lelkem három nyelven tud: magyarul, székelyül, s perfektül.”

Az író kérése meghallgatásra talált. Ilona asszony egy esztendeig élt Madridban egyedül, majd magyar emigránsok segítségével Hollandiában, Drebergenben, egy református szeretetotthonba került. A román hatóságok hazatérési engedélyt adnak, az út Marosvásárhelyre vezet, ez a kijelölt hely. Bár kérelmezte 1948-ban, és meg is ígérték, az udvarhelyi lakás visszaadása elmaradt. Szerény anyagi körülmények között élt, kevéske nyugdíjból és a román írószövetségi segélyből tengette napjait. Tasnádon halt meg, Csaba fiánál, úgy hozták haza korporsóban. A család kérésére Csiha Kálmán temette el 1984 áprilisában a húsvéti ünnepeken.

Nyirő József itthon van!

Hatvanhárom éve halott. A hamvaitól is retteg egy ország, pedig csak egy nagyszerű író volt, aki szerette a fajtáját. Úgy tervezték, hazahozzák végső megnyugvásra, szülőhazájába. Úgy terveztük, de nem sikerült. Akkor most hol van? Madridban ne keressetek, mert hazamentem, ezt is írhatná viccesen az öreg Almudena temetőkert sírkövén. Ott már nincs, az biztos, hazafelé jövet Budapesten megállt egy fertály órára, aztán eltűnt.

Nyirő József székely apostol. Escritor húngaro.

Gondolatai mindig itthon jártak: „Nem, nem, itt nem tudok meghalni. Akárhogy szeretem, akárhogy becsülöm, idegen ez a föld nekem, minden föld idegen. Ha már azonban nem lehet kitérni a nagy törvény elől, igyekszem átvarázsolni. Hallatlanul megkényszerített képzettem idehozom magamnak a szülőföldet, a Hargitát, Rika rengetegét, Küküllőt, Csicsert, Budvárt, a pisztrángos patakokat, a virágos réteket, ellopom a bükkösöket, fehérén villámló nyirjeseket, az elveszett csodás magyar világot, és gyönyörű képek vonulnak el szemeim előtt. Így talán könnyebb lesz” — írta.

Utoljára sokan Szőcs Géza költő fekete bőrtáskájában sejtették vagy látták, a Papkertben mondott gyönyörű emlékbeszéde alatt, közel a Rózsa utcai családi házhoz, az egykori iskolához, és egy karnyújtásnyira az utolsó nyughelytől. Valóban az újratemetésén azt láttuk, hogy a színpadra lépő kulturális államtitkár egy nagy táskát vitt magával, melyet lerakott maga mellé.

Akkor Nyirő József most hol van?

Azt mesélik, nincs messze tőlünk, itt valahol a közelben várja az igazi feltámadást. Micsoda halál utáni élet, miközben a földi pálya sem volt teljesen zavartalan!

Hirtelen az jut eszembe, hogy szülőfalumban, Korondon, az urnája után vadászott a rendőrség, állításukkal ellentétben nem a csíksomlyói zarándokok biztonsága miatt állítottak fel útzáratokat, nem drogot vagy fegyvert kerestek, hanem a székely apostol hamvait. Hajtóvadászat emberi hamvakért. Meghurcolt újságíró... Az urna üres volt, az útzáratokat feloldották.

Az eső szitálni kezdett, az összesereglett emberek szétszéledtek, de aznap és másnap mindenki róla beszélt. A román rendőrség is beszállt a nagy író népszerűsítésébe. A találgatásoknak nincs vége. Sokan úgy vélik, valamelyik miniszterium titkos polcán pihen, vagy ki tudja, már régen itthon van...

Nem volt egy csendes típus, tehát a polc kizárva. Nyughatatlan ember volt egész életében, mesélte az újratemetés apropóján Pék Márton, öreg barátom, aki nem messze lakott az író szombatfalvi házából. Azóta lehet, újra találkoztak, mert Márton is az örök vadászmezőkre távozott. Szomszédok voltak, az édesapja gyakran rádiózott délutánonként az íróval, ő, a gyermek, csak hallgatózott és figyelte a messziről jött érdekes embert. Olyan szerzet volt, aki nem hagyta magát.

Márton így jellemezte: Nyirő a magyar írók egyik legkülönb. mestere, büszkesége, aki szónokoknak is kiválóság volt. A mulatást sem vetette meg, énekelni is nagyon tudott, tagja volt a városi vegyeskarnak, amely a Református Dalkör utódjaként vált híressé. Miközben a családi ház udvarán beszélgettünk, románul szólt rá az egyik huncutkodó kutyájára. Egy temesvári román szomszédamtól kaptam ajándékba, amikor ott éltem, onnan hoztam magammal, s vele néha románul beszélek, hogy ne felejtse el a nyelvét — magyarázta mosolyogva. A másik kettővel magyarul, vagyis székelyül, tette hozzá. Jól megférnek egymás mellett... Majd igazított egyet sokdiptriás szemüvegén, és így folytatta:

— Na, ide figyelj, ha igaz, hogy a temetéskor Nyirő benne volt a nagy táskában, akkor azt kereshetik, mert az úgy ismerte ezt a környéket, mint a tenyerét. Uz Bencéből doktorált, hát nem? — kacagott egy nagyot, és kacsintott.

Ezek után én is azt mondom, Madridban fölösleges keresni. Itthon van!

Nyirőék háza

A nagy székely író újratemetési kísérlete alkalmával a székelyudvarhelyi Nyirő-villa is reflektorfénybe került. Sokan azt tartják, hogy a város szombatfalvi részén álló házat — a közhiedelem szerint — Kós Károly tervezte, míg mások azt állítják, hogy a családi fészket az Uz Bence írója álmodta meg, de segítségére volt lelki jó barátja, Haáz Rezső is, aki akkoriban a Református Tanítóképző Intézetnek volt közismert tanára.

De van egy harmadik változat is, ezt próbáljuk most körbejárni. A két világháború között Széfeddin Sefket bej kolozsvári török főkonzul fia egyszer meglátogatta Nyirő Józsefet szombatfalvi otthonában, tőle tudjuk meg pontosan, mi-

---

---

ként nézett ki a nagy író portája: „Város csodájára épült, minden ízében egyéni és székely stílusú családi háza ott áll a székely anyavároska szombatfalvi szakaszán, s akik eljárnak előtte, mint helyi nevezetességet mutogatják: — Ez a Nyirő Jóska hajléka. (...) Az emeletes, manzárdszerűen kiképzett épület legszembetűnőbb és legkedvesebb része az emeleti virágos tornác, amely a Hargitával néz szembe, s minden ízében a székely fafaragó- és festőművészet remeke.” De nézzünk körül tovább a lakásban a korabeli leírás alapján.

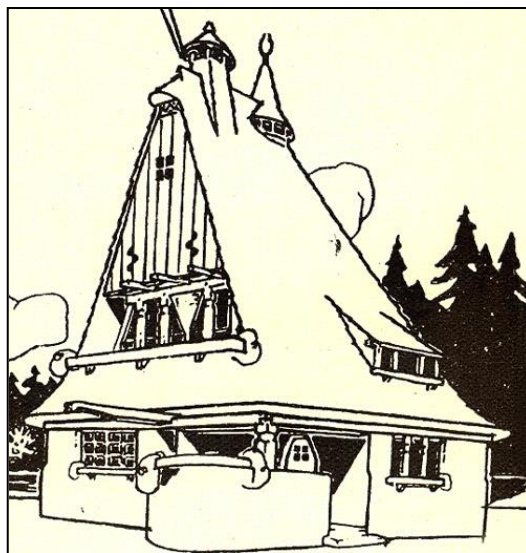

A földszinten volt az író dolgozószobája, kedvelt könyveit magában foglaló könyvtárával, valamint az ebédlő. Az emeleten volt az író gyermekeinek, Rékának, Csabának és Ildikónak székely népi modorban készült szobája. Ide tartozhatott néhány festett bútordarab — amelyre Vofkori György tanár, székelyudvarhelyi helytörténész hívta fel a figyelmem, még a kilencvenes évek elején, hogy a bútorok Kerestély Gyula bádogosmester, Nyirő jó barátja birtokában vannak. A városi Dalegylet akkori elnöke feltehetőleg a padlására menekítette dalos társa bútorainak menthető darabjait. Köztudott, az író maga is tagja volt a kórusnak. Innen a közeli ismeretség. A padláson őrzött festett bútordarabok ma is megvannak, egy tetőtérben várják a jobb időket, hogy ki festette, az egyelőre titok. Bár nem kizárt, hogy Haáz Rezső, a jó barát az „elkövető”.

Nyirő írói munkásságán kívül aktív résztvevője volt az 1940-es évek politikai közéletének (a magyar országgyűlésben Erdélyből behívott képviselőként), ekkor már méltán megbecsült Corvin-koszorús íróként.

Budapesten Nyirőéknek egy Szilágyi Erzsébet fasori villában volt az otthonuk, az ostrom alatt sok belövés, rengeteg rongálás érte. Nyirő Józsefet és feleségét a második világháború végén, 1944–45 telén az orosz csapatok elől menekülő magyar parlament tagjaival előbb Ausztriába, majd Németországba és végül Spanyolországba sodorta a háború szele. A szombatfalvi ház állami tulajdon lett és bérlők lakják. Egy 1948-ban Németországból keltezett levelében utalást találunk arra vonatkozólag, hogy az író megbízást adott Csaba fiának, hogy tegye meg a tőle telhetőt a ház visszaszerzésére, amely időközben a CASBI (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice) kezelésébe került.

A családi fészekből ellenséges ingatlan lett, a román hatóságok döntése értelmében. Nyiró József egykori házában — amely a csoda folytán aránylag jó állapotban vészelte át a múlt század politikai viharait — még 1995-ben, mint önkormányzati képviselő határozati javaslatként fogalmaztam meg a Nyiró Emlékház létrehozásának óhaját, rekonstruálva az eredeti állapotot és benne a hagyatéék még fellelhető dokumentumaival, tárgyaival a gazdag életművet méltó formában bemutatni.

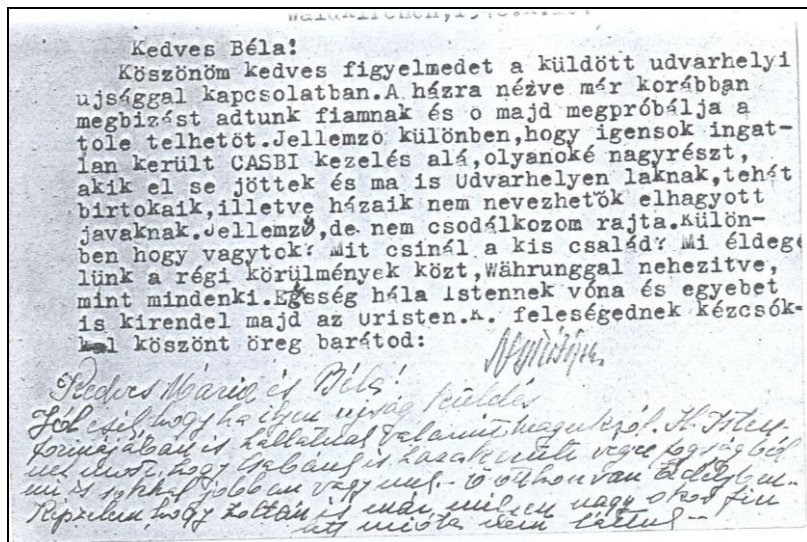

Kós Károly rajza

Ezt az elképzelést karolta fel nemrégiben a székelyudvarhelyi önkormányzat és helyezte át az ingatlant a Haáz Rezső Múzeum tulajdonába. Nyiró felesége, Bedő Ilona tanítónő is, miután férje halála után — egy kis hollandiai kitérő után — a román hatóságoktól megkapta a hazatérési engedélyt, ígéretet kapott az udvarhelyi ház visszaadására, de nem lett semmi belőle. Marosvásárhely kötelező lakhely volt számára (a román nyelvben: domiciliu obligatoriu, amelyet a hirhedt D. O.-pecsét jelölt a személyi igazolványban), ott halt meg (1984), ott nyugszik közös sírban Csaba fiával, a református temetőben.

Az udvarhelyi házat — ami ugyan még dokumentumokkal nem bizonyított — több szakember egyöntetű véleménye szerint is Toroczkai Wigand Ede (1869–1945) tervezte, aki a két világháború között neves építész volt. Ezt erősítette meg nemrégiben a marosvásárhelyi Kultúrpalota Tükörtermében megtartott művészettörténeti konferencián dr. Keserű Katalin budapesti professor emeritus előadása is, aki külön kiemelte a szombatfalvi Nyiró-házat. Toroczkai 1907 és 1914 között Marosvásárhelyen élt — a városban és környékén sok házat épített. Nyiró József házat eddig a szakma sem tartotta számon, nem került be a nemzeti értékeink lajstromába, ennek ellenére áll a lábán. Egyedül az alsó tornác van kisé módosítva, ablaküvegekkel beépítve.

Maga Nyiró József is a *Keleti Újság* 1936. június 29-i számában a 11. oldalon Dsida Jenőnek nyilatkozva azt mondja: „Nemrég készült el Toroczkay Wigand

Ede stílusában új családi házikónk.” Innen következtetni, hogy Toroczkai a megoldás, de a mellékelt képek is mutatják a sok hasonlóságot. A kevés megmaradt Wigand-ház — amelyek felbecsülhetetlen magyar építészet- és művészet-történeti értéket képviselnek, főleg Erdélyben, igen rossz állapotban vannak. Szerencsénkre a szombatfalvi ház műemléképület, védett ingatlan. A Nyirő-ház eredeti rekonstrukciója, az anyagi ráfordításon kívül, nagy figyelmet és szakértelmet igényel. E páratlan értékű épület sikeres megvalósításába egyértelmű, hogy be kell vonni a Wigand munkásságát jól ismerő szakembereket. Az épület felújítása a legapróbb külső és belső részletekig Wigand szellemében kell elkészülni, hogy eredeti pompáját visszaadva tudjon tündökölni a népi szecesszió magyarországi Mesterének e nagyszerű gyöngyszeme.

Kiadványaink

2019-ben megjelent

